

TERTULLIANUS

A LÁTVÁNYOSSÁGOKRÓL

I. Hogy milyen hitállapot, hogy az igazságok milyen megfontolása, s miféle fegyelmi előírás törölje el – a kor többi eltévelyedései között – a látványosságok élvezetét, ezt Istennek szolgálói!, ismerjétek meg ti, akik éppen most közeledtek leginkább Istenhez, és ti is, akik már kinyilvánítottátok és tanúbizonyságát adtátok annak, hogy közeledtetek hozzá – nehogy valamelyikőtök akár valódi, akár színlelt tudatlanságból bűnbe essék.

Mert oly nagy az élvezet hatalma, hogy még a tudatlanságból is alkalmat fakaszthat a bűnre, a lelkiismeretet pedig színleléssé silányíthatja. Ráadásul némelyek számára mindmáig csábítóak lehetnek a pogányok vélekedései. A pogányok ebben a dologban a következőképpen szoktak ellenünk érvelni: a vallást sem lelkünkben, sem lelkiismeretünkben nem háborgatják az effajta, pusztán a szemnek és a fülnek szóló külsőleges szórakozások, és Istent sem sérti, ha az ember kedvét leli valamiben: a maga helyén és idején az ilyen élvezet nem bűn, ha az istenfélelem és Isten tisztelete csorbítatlan marad. Márpedig, most éppen erre vonatkozóan készülünk minden erőnkkel megmutatni, hogy ezek a dolgok semmiképpen sem férhetnek össze az igaz vallással s az igaz Isten iránti igaz engedelmességgel. Vannak, akik úgy vélekednek, hogy a keresztényeket – e mindenkor halni kész fajtát – éppen az élvezetekről való lemondásuk nevelte erre az eltökéltségre, hogy annál könnyebb legyen számukra semmibe venni az életet, mintegy kiszakadva ennek köteleiből, s hogy ne is vágyakozzanak arra, amit önmaguk számára megfosztottak jelentőségétől – mintha az élvezetekről való lemondást inkább megfontolás és az emberi előrelátás határozta volna meg, semmint az isteni előírás. Való igaz, hogy aki megrögződik az ilyesfajta nagy élvezetekben, annak nehezebb esik meghalni az Úrért. Ámbár, még ha így volna is, az eltökélt fegyelemnek akkor is követnie kellene az effajta célszerű tanácsot.

II. Jóllehet, senki sincs, aki erre vonatkozóan ne védekezne azzal, hogy minden dolgot az Isten hozott létre és adott át az embernek – ahogyan azt tanítjuk is –, s hogy ilyenformán minden dolog jó, mert minden dolog alkotója jó; s hogy ezek közé kell sorolni mindazokat a dolgokat is, amelyekből a látványosságok állnak, például a lovat, az oroszlánt, a testi erőt vagy a szép zengésű hangot. Következésképpen, sem Istentől idegennek, sem Istennel ellenségesnek nem tekinthetjük azt, ami az ő alkotásaként létezik, sem pedig Isten tisztelői nem utasíthatják el maguktól azt, ami Istennel nem ellenséges, mert nem is idegen az tőle. S ugyanúgy nem utasíthatjuk el a látványosságok céljait szolgáló építményeket sem, hiszen a kövek, a kötőanyagok, a márvány, az oszlopok mind Istentől valók, aki eszközül adta őket a földnek; sőt, maguk a látványosságok is Isten szent ege alatt történnek.

Ó, mily bölcsen érvelőnek tűnik is önmaga előtt az emberi tudatlanság! – s legfőképp akkor, ha fél attól, hogy elveszít valamit a kor örömeiből vagy élvezeteiből... Úgy áll a dolog, hogy a legtöbben nem azért fordulnak el tőlünk^[1], mert életüket látják veszélyben, hanem mert élvezeteiket. A halált ugyanis az ostoba sem rettegi, mert elkerülhetetlen, az élvezetet viszont, mivel kívánatos, a bölcs sem veti meg; sem az ostobának, sem a bölcsnek nincs nagyobb öröme az életben az élvezetnél. Senki sem tagadja, mert mindenki

tudja, hogy Isten a világegyetem alkotója, hogy a világegyetem jó és az ember tulajdonába adatott. De minthogy az emberek nem ismerik az Istent a maga valójában, hanem csak a természetjog révén, nem pedig családjogon^[2], azaz távolról ismerik, nem pedig közvetlen közelből, semmiképpen sem ismerhetik a parancsait és a tilalmait arra vonatkozóan, hogy miképpen kell gondját viselnünk annak, amit alkotott. Azt sem tudják, milyen versengő erő szegül szembe az Istennel, hogy visszaéljen azzal, amit használatunkra alkotott – minthogy sem az akaratát, sem az ellenségét nem ismered annak, akit nem ismersz eléggé. Tehát nem csak azt kell látni, aki alkotta a dolgokat, hanem azt is, aki kiforgatta. Mert csak akkor mutatkozik meg, hogy kinek a hasznára rendeltetett, ha az is megmutatkozik, hogy kinek a hasznára nem. Nagy a különbség a romlás és az épség között, mert nagy a különbség az alkotó és a megromtó között.

Egyébként a rossz összes fajtái, azokat sem kivéve, amelyeket még a pogányok is egyértelműen bűnnek tartanak, tiltanak és kerülnek, Isten műveiből adódnak. Tekintsd például az emberölést, amelyet vassal, méreggel vagy mágikus erők felidézésével követnek el: a vas éppúgy az Istentől való, mint a füvek vagy az angyalok^[3]. De mindezeket a dolgokat alkotójuk vajon emberölésre szánta-e? Ellenkezőleg: az emberölés valamennyi fajtáját egyetlen, alapvető rendeléssel tiltja: Ne ölj^[4]. Gondolj továbbá az aranyra, rézre, ezüstre, elefántcsontra, fára és a bálványfaragás bármely alkalmas anyagára – ugyan ki helyezte a világba mindezt, ha nem a világ alkotója: Isten? De talán azért, hogy helyette és ellene legyenek az imádat tárgyává? Éppenséggel nem, hiszen a bálványimádás a legnagyobb bűn az ő szemében. Mi nem az Istené, ami Istent sérti? De ha sérti, már nem Istené. S ha már nem az övé, akkor sérti. Az ember maga – minden bűnök forrása – Istennek nem csak teremtménye, hanem képmása is; mégis mind testben, mind szellemben, elpártolt alkotójától. Mert a szemet nem vágyaink felkeltésére kaptuk, nyelvünket nem a gonosz beszédek befogadására, torkunkat nem a torkosság vétkeire, hasunkat sem azért, hogy cinkosává legyen a torkosságunk, nemzőszerveinket sem a fajtalankodásra, kezünket sem az erőszakra, lábunkat sem a kódorgásra, és szellem sem azért rejlik testünkben, hogy leselkedő, cselszövő, csaló legyen és gonoszságokat eszeljen ki. Úgy gondolom, nem azért. Hiszen, ha Isten, aki ártatlanságot követel tőlünk, gyűlöl minden gonoszszágot, sőt annak még a gondolatát is, akkor kétség nem férhet hozzá, hogy bármit alkotott, nem olyan cselekedetek kedvéért alkotta, amelyeket kárhoztat, még ha e cselekedetek eszközeit ő maga alkotta is; a teremtmény ekkor azért szolgál rá a kárhoztatásra, mert visszaél azzal, amit a teremtő alkotott.

Tehát mi, akik megismertük az Urat, átlátunk a vetélytársán is, és kifürkészve a dolgok elrendezőjét, megértettük a dolgok megromtóját is. Nincs hát okunk sem csodálkozni, sem kételkedni: mivel magát az embert, Isten alkotását és képmását, az egész világegyetem birtokosát a romboló és vetélkedő angyalnak ez a hatalma kezdettől fogva kivetette romlatlanságából, és az egész anyagi világot, amely teremtésekor az emberhez hasonlóan romlatlan volt, ugyanúgy megromtotta, mint az embert, szembeszegülve az alkotóval; mert elbúsulván emiatt, hogy Isten a világot az embernek engedte át, nem pedig öneki, bűnössé tette az embert Isten előtt, hogy megalapozza a világban a maga uralmát.

III. Miután a pogányok nézeteivel szemben felfegyverkeztünk ezzel a meggyőződéssel, lássuk most inkább barátaink vélekedését.

Némelyek ugyanis, akiknek a hite túlságosan együgyű vagy aggályos, a látványosságok elutasítását illetően az Írás tekintélyével szembesített érveket kívánnak, bizonytalanságba juttatva ezzel önmagukat, hiszen az Írás nem parancsolja meg Isten szolgálóinak világosan és határozottan, hogy tartózkodjanak az

efféletől. Persze oly nyíltan, amiképpen írva vagyon, hogy „ne ölj, bálványképet ne imádj, házasságtörést, csalást el ne kövess”^[5] – ilyen nyilvánvalóan sehol sincs kimondva, hogy cirkuszba ne járd, se színházba, ne nézz viadalt, ünnepi játékokat. De úgy gondoljuk, hogy az effajta dolgokra is vonatkozik Dávid legelső szava, nevezetesen: „Boldog ember az, aki nem jár gonoszok tanácsán, bűnösök útján (*via*) meg nem áll, és csúfolódók székében (*cathedra*) nem ül.”^[6] Mert ha úgy tűnik is, mintha Dávid azt az igaz férfiút magasztalta volna, aki nem vett részt az Úr megöléséről tanácskozó zsidók gyülekezetében és törvénykezésében, a Szentírás mindazonáltal többféleképpen magyarázható, valahányszor a szóban forgó tárgy jelentése az erkölcsi tanítás erősítésére is vonatkoztatható, miként e helyütt is, ahol a szöveg értelmétől nincs messze a látványosságok tiltása. Mert hiszen, ha egy maroknyi zsidót gonoszok tanácsának nevezett, mennyivel inkább nevezhetné annak a pogány ily nagy sokadalmát!... Kevésbé gonoszok e pogányok, kevésbé bűnösök, kevésbé ellenségei Krisztusnak, mint az akkori zsidók? És minden egyéb is mennyire egyezik! Mert a látványosságokon székekben is ülnek, úton is megállnak; utaknak (*viae*) nevezik ugyanis az üléssorok emeletei között körbefutó folyosókat, illetve a nép ülőhelyeit elválasztó lejtős nézőtéri feljárókat, székeknek (*cathedra*) pedig a hajlatban levő páholyüléseket. Így hát, megfordítva: „Boldogtalan, aki a gonoszok bármilyen tanácsára eljár, s a bűnösök bármilyen útján megáll, és a csúfolódók bármilyen székébe beül.” Értsük e mondást általánosan, hogy lássuk, milyen speciális értelmezési lehetőséget rejt még. Mert vannak olyan speciális értelmű kijelentések, amelyek általános érvényűek is. Amikor Isten az izraelitákat megintí vagy megfeddi, ez minden emberre vonatkozik; amikor Egyiptomot vagy Aethiopiát végromlással fenyegeti, egyszersmind valamennyi vétkes nemzetet inti. Így valamennyi bűnös nemzet Egyiptom és Aethiopia, a fajról a nemre következtetve, s ugyanígy valamennyi látványosság gonoszok tanácsa a nemről a fajra következtetve.

IV. Hogy pedig senki előtt ne tűnjünk fecsegőnek, magához saját bélyegünkhöz^[7] fordulok mint legfőbb tekintélyhez.

Midőn a vízbe lépve kereszténynek valljuk magunkat a hit törvényének szavai szerint, tulajdon szánkkal teszünk tanúbizonyságot amellet, hogy megtagadjuk az ördögöt, az ő pompáját és az ő angyalait. Mi az a legfőbb és legsajátosabb, amiben az ördög, az ő pompájára és az ő angyalaira ráismerünk, ha nem a bálványimádás? Hiszen ebből származik minden tisztátalan és hitvány szellem – kell-e erről több szót vesztegetni. Ha tehát megállapíthatjuk, hogy a látványosságok minden tartozéka a bálványimádásból ered, akkor kétségkívül kijelenthetjük azt is, hogy a kereszteléskor tett tanúbizonyságunkhoz a látványosságokról való lemondás is hozzátartozik, mivel ezek nem különböznek a bálványimádástól, tehát az ördögnek, az ő pompájának és az ő angyalainak sajátjai, tudniillik a bálványimádás révén. Említsük meg a látványosságok minden egyes fajtájának eredetét, azt, hogy milyen bölcsőben növekedtek az idők során; hogy milyen címen rendezték meg őket és mi volt a nevük; majd kellékeiket és azt, hogy milyen babonák állnak szolgálatukban, azután a helyüket és hogy milyen oltalmazóknak a tiszteletére szánják őket; azután az ott alkalmazott mesterségeket, és azt, hogy kiket tarthatunk szerzőiknek. S ha ezek közül valaminek mégse lenne köze a bálványokhoz, akkor annak nincs köze sem a bálványimádáshoz, sem a mi fogadalmi esküvésünkhöz.

V. Eredetük, minthogy azt jobbára titok fedte, és sokunk számára ismeretlen, mélyebben nem is vizsgálható másképpen, mint pogány források alapján. Sok szerző írt erről a tárgyról értekezéseket. A játékok eredetéről a következőképpen tudósítanak: a lydek – írja Timaeus^[8] –, Ázsiából érkezvén, Etruriában

telepedtek le Tyrrhenus vezérlete alatt, aki egy trónviszály nyomán kénytelen volt meghátrálni fivére elől. – A lydek ezután Etruriában – más babonás rítusaikkal együtt – a vallás nevében látványosságokat is bevezetnek. Innen kölcsönzik a rómaiak a látványosság lebonyolításához szükséges személyeket, az időpontot és az elnevezést, vagyis a játékokat a lydekről nevezték el *ludii-nak*. Varro^[9] pedig, jóllehet a *ludii-t* a *ludus-ból*, tehát a „játék”-ból vezeti le – aminthogy a Lupercusokat is *ludii-nak* nevezik, mivel résztvevői játékosan futkároznak –, mindazonáltal a fiataloknak e játékát az ünnepnapokra, a templomokba valónak, tehát vallásgyakorlatoknak tekinti. De mit sem változtat az elnevezés, ha a dolog nem más, mint bálványimádás. Ugyanis, ha a játékokat közönségesen Liberaliának nevezik, akkor ezzel nyilvánvalóan Liber atyának (Bacchus) a tiszteletét hangoztatják. A falusiak ugyanis ezeket kezdetben Libernek játszották, hogy kifejezzék hálájukat jótéteményéért – vagyis a bor megismertetéséért. Azokat a játékokat pedig, amelyekkel kezdetben Neptunust tisztelték meg, Consualiának nevezik. Ezt az istent ugyanis Consusnak is hívják. Ugyanígy nevezte el Romulus az Ecurriát^[10] a lovakról (*equus*) Mars tiszteletére – jóllehet magát a Consualiát is Romulusnak tulajdonítják, mert állítólag ő szentelte ezt az ünnepet Consusnak, ama tanács istenének, amely szerint el kell rabolni a szabin szüzeket, hogy nőül adhassák őket Romulus katonáihoz. Valóban derék tanács, amelyet a rómaiak máig is igazságosnak és jogosnak tartanak; hogy Isten hogy vélekedik erről, mondanom se kell. Ez is foltot ejt eredetükön, hogy ne is gondolhassuk jónak azt, aminek rossz a forrása, ami szemérmertlenségből, erőszakból, gyűlöletből ered, amit Mars testvérgyilkos fia kezdeményezett. És még most is ott van a cirkuszban, ugyanennek a Consusnak^[11] szánva, az első kúp alakú oszlopoknál, amelyeket a versenyzőknek meg kellett kerülniök, egy földbe süllyesztett oltár a következő felirattal: Consus Consilio Mars Duello Lares Coillo Potentes; Consus a tanácsban, Mars a viadalban, a Larok a házi tűzhelynél erősek. Ennél az oltárnál mutatják be áldozatukat július hetedik napján az állami papok, a szeptember első napja előtti tizenkettedik napon pedig Quirinus főpapja és a Vesta-szüzek. Ugyanez a Romulus játékokat alapított Jupiter Feretrius (a Zsákmányhordozó Jupiter) tiszteletére is a Tarpeii sziklán; ezekről – tarpeii vagy capitoliumi játékok néven – Piso^[12] emlékezik meg. Romulus után Numa Pompilius rendelt el játékot Mars és Robigo számára (tudniillik még a rozsdának is – *robigo* – istennőt koholtak); őutána Tullus Hostilius, azután Ancus Martius és mások. Azt, hogy kik, milyen játékokat vezettek be, milyen rendben és mely bálványok tiszteletére, megtalálhatjuk Suetonius Tranquillusban, vagy más szerzőkben, akiktől Suetonius merített^[13]. De ennyi elég a bálványimádással egybekötött játékok bűnös eredetéről.

VI. A régi korok tanúságát megerősíti az utókor, felfedve a mindmáig érvényes megnevezések eredeti tartalmát. Ezekből a megnevezésekből tűnik ki, hogy ez vagy az a játék melyik bálványt és melyik babonát szolgálja. A Magna Mater és az Apolló, valamint a Ceres, a Neptunus, a latiumi Jupiter s a Flóra tiszteletére rendezett játékokat ugyanis általánosan megtartják; a többi játék vagy királyi születésnapokból és ünnepélyekből, vagy az állami közösség szerencsés eseményeiből, vagy pedig az önrendelkezésű városok ünnepeiből meríti babonás indítékait. E játékok közé tartoznak az elhunyt magánszemélyek tiszteletére végrendeletileg meghagyott emlékünnepek is, szintén régi hagyomány szerint. Tudniillik a játékokat ősidőktől fogva kétféleképpen osztályozták: a szent játékokat a népek isteneinek szánták, a temetési játékokat a halottaknak. Ám a mi szemünkben a bálványimádáson mit sem változtat a játékok neve és indítéka, mert mindenképpen azokról a szellemekről van szó, amelyeket mi elutasítunk. Mindegy, hogy a játékokat

halottaiknak szánják-e vagy isteneiknek, mert halottaiknak is ugyanazt szánják, amit isteneiknek. Egy és ugyanaz mind a kettő, ugyanaz a bálványimádás, amiként elutasításunk is ugyanaz a bálványimádással szemben.

VII. Közös tehát az eredete a játékok mindkét fajtájának; közösek az ismérvek, közös az indítékuk. Ezért szükségképpen közösek a kellékek is, szülőanyjuknak, a bálványimádásnak általános bűnéből eredően. Igaz, hogy a cirkuszjátékok valamivel pompásabbak, innen kapták a nevüket is: „pompa” (díszfelvonulás) vezeti be őket, festett és faragott képek seregével, versenykocsikkal, istenszobrokat szállító szekerekkel, perzsa hintókkal, hordszékekkel, koszorúkkal, díszruhákkal – ami már önmagában is tanúságot tesz a játékok igazi jellegéről. Az pedig, hogy mennyi szentséges holmi, mily sok áldozati tárgy vonul elől, közbül és hátul, hányféle testület, hány papi méltóság, mennyiféle hivatal hömpölyög el, csak annak a városnak az emberei tudják, amelyben a démonok gyülekezete székel^[14]. És ha a tartományokban, ahol kevesebb a pénz, a játékok rendezésére csekélyebb gondot fordítanak is, a cirkuszi látványosságokat mindenképpen oda kell sorolni, ahová valók, és forrásuknál kell vizsgálni őket. Mert a kicsiny patak is saját forrásától nyeri, s a vékony ágacska is a törzsétől kapja vele született természetét. Akár tündökletes, akár igénytelen: a cirkusz mindennemű pompája Isten ellen támad. Még ha kevés istenképmást hordoznak is körül, már egyetlenben is bálványimádás lakozik; még ha istenszobrokat egyetlen szekér hurcol is – az is Jupiter szekere; legyen e bálványtisztelet szegényesen megrendezett, közepesen gazdag vagy ragyogó, mindenképpen vétkeknek számít.

VIII. Hogy szándékom szerint a látványosságok helyéről is szóljak: a cirkuszt főként a Napnak szentelik. Az ő templomépülete ott áll a cirkusztér közepén, s képmása az épület tetejéről fénylik – mert úgy hitték, nem imádkozhatják tető alatt azt, akivel a szabadban találkoznak. Akik azt állítják, hogy az első látványosságot Circe rendezte atyjának, a Napnak, azok a „cirkusz” elnevezést is tőle származtatják. S nyilvánvaló az is: ez a varázslónő azok számára vitte végbe e néven ezt a dolgot, akiknek papnője is volt: ti. a démonoknak és a (bukott) angyaloknak. Úgy is van: hányféle bálványimádást ismerhetsz fel e helynek már a külsejéről is. A cirkusz minden egyes ékítménye egy-egy templom. A tojás alakú díszeket a Dioszkurok tiszteletére szánják azok, akik pirulás nélkül vallják, hogy Castor és Pollux tojásból keltek ki, mert a hattyúvá változott Jupitertől származtak. A delfinek Neptunus tiszteletére okádnak; az oszlopokon a magvetésről elnevezett Szessziák, az aratásról elnevezett Messziák és a termés védői, a Tutulinák állnak. Előttük három oltár kínálja magát a hármassal: a Nagynak, a Hatalmasnak és az Erősnek. Őket samothrakéieknek tartják. Az irdatlan obeliszk – amint Hermateles^[15] állítja – a Nap tiszteletére meredezik. Felirata ugyanonnan származik, ahol ezt az oszlopot megbecsülik: a babona egyiptomi eredetű. Hiányos lenne azonban e démonok gyülekezete Magna Materjük, ősanjuk nélkül; így hát ő is ott székel a vizesárok fölött.^[16] Consus – mint említettük – a murciai kúp alakú céloszlopnál, a métáknál lapul a föld alatt. De ezeket az oszlopokat is bálvány alkotta: Murciát ugyanis a szerelem istennőjének tartják, akinek itt templomot szenteltek.

Figyeld meg jól, óh keresztény, mennyi tisztátalan név vette birtokába a cirkuszt! Idegen tőled az a vallás, amelyet annyi ördögi szellem tart hatalmában.

A helyekről szólva itt látjuk szükségét annak is, hogy elébe vágjunk a kérdésnek, amelyet némelyek feltehetnek: „Ha olyankor megyek a cirkuszba, amikor nincsenek játékok – kérdezhetnéd –, vajon akkor is félnem kell, hogy tisztátalanná válok?” a helyekről nincsen semmiféle előírás. Mert isten szolgálja nem

csupán azokra a helyekre léphet be a fegyelem áthágása nélkül, ahol az emberek látványosságokra gyűlnek össze, hanem még a pogány isteneknek szentelt templomokba is, de csak akkor, ha sűrgető köznapi ügyben jár el, amelynek nincs köze a hely sajátos rendeltetéséhez vagy feladatához. Egyébként még az utcák, a fórum, a fürdők, a fogadók, sőt még lakóházaink sem mentesek teljesen a bálványoktól; az egész világot betöltötték a sátán angyalai. Ha a világban élünk is, nem vagyunk távol Istentől; csak akkor vagyunk távol tőle, ha belekeveredünk a világ bűnébe. Ha tehát azért lépnénk a Capitoliumba vagy a Serapeumba, hogy imádkozzam ott vagy áldozatot mutassak be, ugyanúgy eltávolodnék Istentől, mintha nézőként lépnék a cirkuszba vagy a színházba. Nem helyek fertőznek meg bennünket önmagunkban, hanem az, ami az adott helyen végbemegy, s ami – mint érvekkel bizonyítottuk – magukat a helyeket is fertőzi. A fertőzöttektől fertőzödünk. Ha tehát megemlékezünk arról, hogy e helyeket kiknek is szentelték, azért tesszük, mert bizonyítani kívánjuk, hogy mindaz, ami itt végbemegy, azoknak a fennhatósága alá tartozik, akiknek e helyeket szentelték.

IX. Most pedig a cirkuszi játékokban szereplő művészetekről. A lovaglás a múltban egyszerűen azt jelentette, hogy felülnek a ló hátára; és ez az elterjedt szokás mentes volt minden büntől. De a játékok részeként a lovaglás Isten adományából a démonok szolgálatává változott. Ezt a látványosságot ugyanis Castornak és Polluxnak szánták, akik – Stesichorus tanítása szerint – Mercuriustól kapták a lovakat. Neptunus is lovas volt, ezért nevezik a görögök Hippiosznak. A hatosfogatot pedig Jupiternek, a négyest a Napnak, a kettőst a Holdnak szentelték. De:

Egykor először Erichthonius mert fogni szekérbe

Négy lovat, így szállt győzőként szélgyors kerekkel.^[17]

(Lakatos István fordítása)

Erichthonius^[18], Minerva és Vulcanus fia, a földre hullatott kéjvágy szülötte, nem más, mint démoni szörny, már nem is kígyó, hanem maga az ördög. Ha pedig az argoszi Trochilus volt a kocsi feltalálója, művét először Junónak ajánlotta fel. Ha viszont a rómaiaknak Romulus mutatott be elsőként négyesfogatot: azt hiszem, hogy maga is – ha azonos Quirinusszal – a bálványok közé számít. A négyesfogatok, mivel efféle alkotói voltak, méltán öltöztették hajtóikat is a bálványimádás színeibe. Kezdetben csak két ilyen szín volt, a fehér és a vörös. A fehéret a télnek ajánlották fel, amelynek hava tündöklően fehér, a vöröset pedig a nyárnak, amelynek napja égő piros. De később, amikor a kéjtelenség és a babona egyaránt elharapózott, a vöröset némelyek Marsnak, a fehéret mások Zephyrosnak szentelték, a zöldet a Földanyának vagy a tavasznak, a kéket az Égnek és a Tengernek vagy az ősznek. Minthogy azonban Isten a bálványimádás minden fajtáját elítéli, egyszersmind azt is elítéli, amelyet a világ elemeinek szentelnek.

X. Térjünk át a színjátékokra.

Amint a játékok kezdettől fogva használt megnevezése és a lovas mutatványokkal összefüggő megrendezése alapján kimutattuk, a színjátékoknak közös az eredetük és a rendeltetésük a többi játékkal. Külsőségeik is hasonlóak abban, hogy a menet a templomoktól és az oltároktól, a tömjén és a vér fertelmességétől vonul a színházba fuvola és kürtszó kíséretében, a gyász és az isteneknek szánt áldozat két ocsmány mesterével, a temetésrendezővel és a béljossal az élen^[19]. Így hát miután a játékok eredetéről a

cirkuszjátékokra tértünk át, vizsgáljuk meg most a színpadi játékokat a színhely bűnösségéből kiindulva.

A színház tulajdonképpen nem más, mint Venus szentélye. A tevékenységnek ez a fajtája mindenesetre ily módon tört be a világba. A cenzorok ugyanis, szívükön viselvén a közerkölcsöt, a színházakat már meghonosodásuk kezdetén újra meg újra lerombolták. Mert előre látták bennük a kicsapongás óriási veszélyét, úgyhogy itt maguknak a pogányoknak a véleménye válik tanúságá a mi véleményünk mellett; és az ember eredendő morális érzéke (*praerogativa*)^[20] is erősíti bennünk a hit fegyelmét. Így hát Pompeius Magnus^[21] – akinek hírért csak az általa létesített színházé múlja felül –, amikor minden alantasságnak ezt a fellegrát felépítette, és attól félt, hogy egyszer majd cenzori ítélet fogja sújtani még az emlékét is, Venus-templomot épített fölébe, és miután rendelettel szólította a népet a felszentelési ünnepélyre, nem színháznak, hanem Venus templomának nevezte az épületet, amelyhez – mint mondotta – színházi ülésorok csatlakoznak. Így rejtette e kárhozatos és kárhoztatandó alkotást a templom szó mögé, és babonával tette csúffá az erkölcsöt. De Venushoz és Liberhez egyaránt illik is ez. E két összeesküvő és egymással cimboráló démon közül az egyik a részegségé, a másik a kéjvágyé. És így Venus színháza Liber lakása is. Hiszen vannak más színházi játékok, amelyeket jogosan Liberáliának neveztek – ezek azonosak a görögöknél az ún. Dionysiával –: mivel nemcsak Liber tiszteletét szolgálták, hanem maga Liber létesítette is őket. És a színiművészetek nyilvánvalóan Liber és Venus pártfogása alatt állnak. Azzal pedig, ami sajátlagosan és különösképpen jellemzi a színházat, nevezetesen a mozdulat és a test hajlékonyságával, Venus és Liber elpuhultságának áldoznak, akik közül az egyiknek a feslettsége a bujaságban, a másiké a duhajkodásban nyilatkozik meg. Amit pedig itt beszéddel és énekkel, hangszerekkel és vereszetekkel végbevisznek, azért az Apollók és a Múzsák, a Minervák és a Mercuriusok vállalnak kezességet. Gyűlöld mindezeket a dolgokat, óh keresztény, mert szerzőiket lehetetlen nem gyűlölnöd.

Most pedig szeretnénk még valamit mondani azokról a művészetekről és dogokról, amelyeknek szerzőit már nevük hallatán is átkozzuk. Tudjuk, hogy semmi a holtak neve, és éppoly semmi a képmásuk is; de ugyanolyan jól tudjuk, hogy akik e nevek alatt és a nekik szánt képmásokban működnek, és alattomban örvendeznek és istennek hazudják magukat, azok hitvány szellemek, démonok. Azt is látjuk tehát, hogy a művészetek, amelyeket azoknak a tiszteletére szenteltek, akik e művészetek szerzőinek nevét bitorolják, nincsenek híján a bálványimádásnak, mivel alapítóikat már csak ezért is isteneknek tartják^[22]. Sőt, ami a művészeteket illeti, egy alaposabb kifogással kell élnünk: a démonok kezdettől fogva gondoskodtak arról, hogy a bálványimádás egyéb fajtái között a bálványosságok fertelmessége is őket szolgálja; ezekkel az volt a céljuk, hogy az embert eltávolítsák az Úrtól és saját dicsőítésükre kényszerítsék, és effajta leleményeket is sugalltak a művészeteknek. Mert senki más nem gondoskodhatott volna arról, aminek őket kellett megilletnie, és mindezt akkor csak azokon az embereken keresztül vihették végbe, akiknek nevét, képeit és történeteit önmaguk megszentelésének csalárd ügyére kívánták felhasználni.

Hogy sorrendet tartsunk, fogjunk bele e viadalok tárgyalásába.

XI. Eredetük rokon a játékokéval. Ezért maguk is a szentség vagy a gyász jegyében létesültek, a pogány isteneket vagy a halottakat tisztelik meg velük. Innen a nevük: az olympiai viadalokat (amelyeket Rómában capitoliumi játékoknak neveznek) Jupiternek ajánlják, a nemeiaiakat Herculesnek, az isthmosiakat Neptunusnak, a többit pedig a halottaknak. Miért csodálkoznánk hát azon, ha a viadalok eszköztárát bálványimádással szennyezik a szentségtelen koszorúk, a papi előljárók, a papi testületek segédlete, végül

pedig az ökrök vére? S hogy még a helyükről is szóljak valamit, a közös helyről ugyanis, ahol mind a Múzsák, mind Minerva és Apolló, sőt Mars művészeinek testülete nevében párviadallal és kürttel buzgón utánozzák a cirkuszt: ez a hely – versenypálya – mindenképpen annak a bálványnak a temploma is, amelynek a kedvéért az ünnepeket megrendezik. De még a testgyakorlás művészei is a Castorok, Herculesek és Mercuriusok tanításaiból erednek!

XII. De hátravan még a legnevezetesebb és legnépszerűbb látványosság vizsgálata. Ezt *munus-nak* mondják, vagyis szolgálatnak, mivel a *munus* szolgálatot is jelent.^[23] A régiek tudniillik úgy gondolták, hogy ezzel a látványossággal szolgálatot tesznek a holtaknak, miután emberségesebb kegyetlenséggé mérsékeltek. Mert egykor, abban a hiszemben, hogy az elhunytak lelkét embervérrel megengesztelhetik, foglyokat vagy hitvány állapotban levő megvásárolt rabszolgákat áldoztak az ünnepélyes temetéseken. Később jónak látták ezt a kegyetlenséget szórakozással leplezni. A megszerzett személyeket ekkor tessék-lássék kiképezték a fegyverforgatásra, hogy megtanulják, hogyan kell megöletniök magukat, majd a halotti áldozat kijelölt napján a síroknál lemészároltatták őket. Így kerestek gyilkosságokkal vigaszt a halálra. Ez a *munus* eredete. De lassan-lassan éppúgy előrehaladtak a kegyességben, mint a kegyetlenkedésben, s az ünnepi szórakozás csak akkor elégítette ki őket, ha emberi testeket vadállatokkal tépettek szét. Amint tehát a halottaknak áldoztak, azt mindenképpen gyászszertartásnak tekintették. Ez az eset is bálványimádás, mivel a bálványimádás sem más, mint a gyászszertartásnak egy fajtája: mind a kettő a holtaknak szolgál. S a holtak képmásaiban is démonok lakoznak.

És ha a címzetteket vesszük szemügyre: bár a játékoknak ezt a nemét immár nem a holtak, hanem az élők tiszteletére rendezik^[24] – gondolok a questorok-ra és magisztrátusokra, valamint a különféle rendű és rangú papokra –, a bálványimádás bűne így is beszennyezi a név méltóságát, következésképpen mindaz, amit e méltóság viselője nevében hajtanak végre, szükségszerűen magán hordja eredetének szennyfoltjait. Ki fogjuk mutatni, hogy ugyanígy kell vélekednünk azokról az eszközökről is, amelyeket a méltóságok beiktatásakor alkalmaznak; van-e bíbor, van-e vesszőnyaláb, van-e fejék és koszorú, van-e végül beszéd és hirdetmény és az ünnep előtti napon kiosztott eleség, amely mentes volna az ördög pompájától, démonok megidézésétől. És mit szóljak arról a szörnyűsleges helyről, az amfiteátrumról, amely még a hamis esküvésen is túltesz?^[25] Hiszen az amfiteátrum még több névnek, még kegyetlenebbeknek van szentelve, mint maga a Capitolium: minden démonoknak temploma ez. Annyi förtelmes szellem telepszik meg ott, ahány embert a nézőtér befogad. S hogy bevégezzem mondanivalómat e művészetekről: tudjuk, hogy mindkét játékfajta védnöke Mars és Diana.

XIII. Úgy gondolom, eleget tettünk megszabott tervünknek, kimutatván, hogy miképpen és hányféle módon foglalják magukba a látványosságok a bálványimádást; ezt mind eredetükre, mind elnevezéseikre, eszközeikre, helyükre és fortélyaikra nézve eléggé kifejtettük ahhoz, hogy biztosak lehessünk: e látványosságok semmilyen tekintetben nem felelnek meg nekünk, akik kétszeresen is megtagadnak bálványokat. „Nem mintha a bálvány valami is volna” – ahogy az Apostol mondja –, „hanem, mert mindazt, amit tesznek, a démonok kedvéért teszik”,^[26] akik természetesen jelen vannak a felszentelt bálványképekben, legyenek ezek akár holtak, akár – mint hiszik – az istenek képei. Ezért tehát – minthogy a bálványok mindkét faja egy töről fakad, hiszen a holtak és az istenek között nincs különbség – a bálványimádás mindkét fajtájától távol kell tartanunk magunkat. A templomokat éppúgy megvetjük, mint a

síremlékeket, semmiféle oltárt nem ismerünk, semmilyen képmást nem imádunk; nem mutatunk be áldozatot, nem üljük meg a holtak emlékünnepeit. Nem is eszünk az áldozati vagy a halotti torból, mert „nem ehetjük az isten vacsoráját és a démonok vacsoráját”.^[27] Ha tehát torkunkat és hasunkat megszabadítjuk a tisztátalan dolgoktól, mennyivel inkább kell kiválóbb szerveinket is, fülünket és szemünket megtartóztatnunk a bálványoknak és a halottaknak bemutatott áldozat gyönyörűségeitől, amelyeket nem a belek élveznek, hanem maga a szellem és a lélek emészt meg – ez utóbbiaknak tisztasága sokkal inkább tartozik Istenre, mint beleinké.

XIV. Most, miután megtárgyaltuk, hogy mi szolgál ürügyül a bálványimádásra – aminek már önmagában is elegendőnek kell lennie a látványosságok elutasításához –, a számos ok közül foglalkozzunk egy másikkal, főképpen azok kedvéért, akik azzal hízelegnek maguknak, hogy a tartózkodás nincs világosan előírva. Mintha a világi vágyak elítélése nem mondana éppen eleget a látványosságokról is! Mert amiképpen vágyakozni lehet a pénzre, a méltóságra, a lakmározásra, a kéjelgésre vagy a dicsőségre, azonképpen az élvezetekre is; márpedig a látványosságok is az élvezetek sorába tartoznak. Úgy gondolom, a vágyak a maguk általánosságában az élvezeteket tartalmazzák, az élvezetek pedig ugyanilyen általánosságban a látványosságokra is kiterjednek mint különös eseteikre.

XV. Egyébként a helyeket illetően már korábban előadtuk, hogy nem önmagukban szennyeznek be minket, hanem az ott lezajló cselekedetek által, amelyek mihelyt a szennyet magukba szívták, ezt nyomban vissza is köpik az emberekre.

Világos tehát, hogy a látványosságokat, amint mondtuk, elsősorban a bálványimádás jegyében rendezik; ami egyéb tulajdonságaikat illeti, valamennyit mint Istennel ellenkezőt ítéljük meg.

Isten meghagyta, hogy a Szentlélekkel – mivel természetének jóságánál fogva gyengéd és finom – csendesen, szelíden, nyugalmasan és békésen bánjunk; s ne háborítsuk dühvel, őrzöngéssel, haraggal, méltatlankodással.^[28] Hogyan is férhetne ez össze a látványosságokkal? Hiszen nincs olyan látványosság, amely fel ne kavarná a lelket. Ahol ugyanis élvezet van, ott szenvedély is van, amely mint ismeretes, megadja az élvezet ízét, ahol pedig szenvedély van, ott versengés is van, hiszen ez adja meg a szenvedély ízét. Ahol viszont versengés van, ott düh is van és őrzöngés és harag és méltatlankodás és minden egyéb, ami nem fér össze a fegyelemmel.^[29] Mert ha valaki önmérséklettel és tisztességgel élvezi is a látványosságokat – személyének méltósága vagy érett kora folytán, vagy egyszerűen, mert olyan a természete –, lelke nem marad érzéketlen, szellemét nem hagyja érintetlenül a titkolt szenvedély. Senki nem jut el az élvezethez indulat nélkül, és senkiben sem támad indulat alkalom nélkül.^[30] Maguk az alkalmak keltik fel az indulatot. Ha viszont az indulat megszűnik, akkor nincs élvezet sem, és már az is bűnös, mégpedig a hívság vétkében, aki olyan helyet keres fel, ahol semmit sem nyer. Úgy gondolom, a hívság is idegen tőlünk. És mit szóljunk, ha valaki önmaga fölött mond ítéletet azzal, hogy olyanok között tartózkodik, akiről azt hirdeti, hogy nem is akar együtt lenni velük és kiváltképpen megveti őket. Nekünk nem elég, ha nem követjük el az efféle dolgokat, hanem perbe is kell szállnunk azokkal, akik elkövetik őket. „Ha tolvajt láttál” – így szól az Írás^[31] – „vele futottál”. Bárcsak ne is élnénk e világban velük együtt! Így azonban elkülönülünk tőlük mindabban, ami evilági. Mert a világ Istené, de ami evilági, az az ördögé.

XVI. Minthogy pedig az őrzöngés a mi számunkra tiltva van, távol tartjuk magunkat minden

látványosságtól, a cirkusztól is, ahol különösképpen dúl az őrjöngés. Nézd a sokaságot, amely már őrjöngve, már felzaklatva, már elvakultan, már a fogadások lázában érkezik a látványosságra. A prétor jöttét késeinek találja, szemét le nem veszi az urnáról, amelyből sorsot húznak. Reszketve figyelik a jeladást. A közös téboly egy hangon morajlik fel. Ismerd fel a tébolyt hiábavalóságáról: Ledobta^[32] – mondják, és újságolják egymásnak azt, amit úgyis mindenki látott. Íme, vakságuk bizonyítéka: nem látják, mi hullott a földre. Kendőnek vélik; holott a magasból letaszított ördög alakja az. Ettől lánognak fel a dühök, az indulatok, a viszálykodások, s mindaz, ami megengedhetetlen a békesség papjainak. Ez váltja ki az átkokat, a gyűlölet igaztalan mocskolódásait és nemkülönben a szeretet érdemtelen tetszésnyilvánításait. Ugyan mit is nyerhetnek maguknak az így cselekvők, ha önmaguknak sincsenek birtokában? Hacsak nem éppen azt az egyet, ami megfosztja őket önmaguktól idegen balsors miatt szomorkodnak, idegen boldogságnak örülnek. Minden, amire vágnak, minden, amit kárhoznának, idegen tőlük; szeretetük tehát tétlen, gyűlöletük pedig igaztalan.^[33] Vagy talán inkább szabad ok nélkül szeretnünk, mint ok nélkül gyűlölnünk? Isten, aki azt parancsolja, hogy szeressük ellenségeinket, minden bizonnal még azt a gyűlöletet is tiltja, amire megvolna az ok; Isten, aki úgy rendelkezik, hogy az átkot áldással viszonzozzuk, még azt az átkot is tiltja, amire megvolna az ok. De mi lehet ocsmányabb a cirkusznál, ahol az emberek még saját előjáróikat és polgártársaikat sem kímélik? Ha bármi, amitől a cirkusz őrjöng, bárhol is illenék a szentekhez, az a cirkuszban is megengedett volna; ha pedig valami sehol nincs megengedve, akkor a cirkuszban sincsen.

XVII. Hasonlóképpen parancsolatunk van arra is, hogy hártsunk el magunktól mindenfajta szemérmatlenséget.

Következésképpen, távol kell maradnunk a színháztól is, amely a szemérmatlenség mindennapos gyülekező helye, s ahol csak azt helyeslik, amit máshol nem helyeselnek. Ezért a legékesebb bája többnyire olyan undokságokból van összemesterkedve, mint a hadonászó Atellanus, mint a mimus, aki asszonyi dolgokat is megjelenít, száműzve a nem és a szemérem érzékét, olyannyira, hogy könnyebben pirulnak színházban, mint otthon, s végül, mint a pantomimus, aki gyermekkorától fogva sanyargatja testét, hogy művész lehessen. Magukat a szajhákat is felviszik a színpadra, a nyilvános bujaság áldozatait, akik nők jelenlétében még nyomorúságosabbak, hiszen eddig legalább előlük rejtve voltak; oda terelik őket bármilyen korú, rendű és rangú ember bámész tekintete elé. Közhírré teszik róluk – még azok számára is, akiknek nincs rá szükségük –, hogy hol találhatók, mennyi az áruk, miben jeleskednek és még sok mást (erről hallgatok), amit helyesebb volna bünbarlangjaik homályába rejteni, semmint beszennyezni vele a napvilágot. Piruljon a szenátus, piruljanak a rendek valamennyien; hiszen még a saját szemérmüknek ezek a pusztítói is elpirulnak az évnek ezen az egy napján, megrémülvén a fényben és a sokadalom előtt önnön mozdulataiktól.

Ha tehát kötelességünk elátkozni minden szemérmatlenséget, akkor miért volna szabad meghallgatnunk azt, amit nem szabad kimondanunk, tudván, hogy Isten minden bohóckodást és hívságos szót elítél. És hasonlóképpen, miért volna szabad látnunk azt, amit gyalázat megtennünk? Miért gondolnánk, hogy ha a szájon át kiejtett dolgok megfertőzik az embert,^[34] akkor a fülön és a szemén keresztül bebocsátottak ne fertőznék meg, lévén a fül és a szem a szellem szolgája; s akinek fertőzött a szolgája, maga sem maradhat tiszta. A szemérmatlenség tiltása tehát magába foglalja a színház tiltását is. Ha már a világi irodalom tanítását is megvetjük, mint ami Isten előtt balgaságnak minősül, akkor elég határozott előírásunk van a látványosságoknak azokat a fajtáit illetően is, amelyek a világi irodalomban komédiára és tragédiára válnak

szét. A tragédiák és a komédiák tehát véres és buja, istentelen és tékozló szülőanyjai a bűnnek és a kéjvágynak, a kegyetlen és alantas dolgok felidézése pedig semmivel sem jobb, mint ezek a dolgok maguk: ami cselekedetként elvetendő, azt szóban sem fogadhatjuk el.

XVIII. Ha azt állítod, hogy a stadion meg van említve a Szentírásban^[35]: igazad van. De nem tagadhatod, hogy amit a stadionban művelnek, az méltatlan a tekintetedre: ökölcsapások, rúgások, pofonok, a kezek minden pajzánkodása, elégtelenítése az emberi arcnak, Isten képmásának. Sohasem fogod helyeselni a hiábavaló futkározást, sem a még hiábavalóbb dobálózást és ugrándoizást; sohasem lesznek tetszésedre a méltatlan és hiú erőfeszítések; az ügybuzgalom, amellyel természetellenes testalakot fejlesztenek ki, mintegy túlhajtva Isten mintázó művészetét; és gyűlölni fogod a görög tunyaság kedvéért feltáplált embereket. ^[36]A birkózás is az ördög ügylete: az embereket először az ördög teperte le. Aki műveli, maga is kígyótermészetű: szívós a támadásban, tekerős a szorongatásban, sikamlós a kibúvásban. Mi hasznod a koszorúkból; miféle élvezetet szerezhetsz általuk?

XIX. Szükség van-e még ezek után arra, hogy az amfiteátrum elutasítását illetően is a Szentíráshoz forduljunk? Ha jogunk van azt állítani, hogy az istentelenség, a kegyetlenség, a vadság meg van engedve számunkra, akkor csak menjünk az amfiteátrumba! Ha olyanok vagyunk, amilyenek mondanak bennünket, akkor gyönyörködünk csak az emberi vérben.

Jó, ha a bűnösök elveszik büntetésüket. Ki tagadná ezt, hacsak maga is nem bűnös? Mégsem örvendhet az ártatlan a másik ember bűnhődésén: méltóbb hozzá, ha fájlalja, hogy egy hozzá hasonló ember oly nagy bűnössé lett, hogy ennyire kegyetlenül bánnak vele. De ki kezeskedik arról, hogy mindig a bűnösöket vetik a vadállatok elé vagy ítélik másféle halálbüntetésre, hogy nem sújtja-e az ártatlanságot is a bíró bosszúja, a védelem erőtlensége vagy a vallatás hevessége? Inkább ne tudjak tehát a rosszak megbüntetéséről, hogy ne tudjak a jók elveszejtéséről – ha ugyan egyáltalán lehet a pogányok között jó. Bizonyos, hogy áruba bocsátanak ártatlan gladiátorokat is a játékok céljára, hogy a nyilvános multság áldozataivá legyenek. Még akiket ítélet kényszerít is a küzdőterre, mi dolog az, hogy valamely csekélyebb vétség miatt embergyilkosokká tegye őket a javító célzatú büntetés? Ezt azonban a pogányoknak szántam válaszul. Ami viszont a keresztényt illeti, szükségtelen, hogy a látványosságok megvetéséről hosszasan tanuljon. És mindezt nem is magyarázhatja el senki bővebben, hacsak nem néző ő maga is. Inkább lemondok a teljességről, semhogy emlékeznem kelljen.

XX. Mennyire hiábavaló tehát, sőt elvetemült azoknak az érvelése, akik – minden bizonnyal azért, hogy ne kelljen az élvezeteknek hátat fordítaniok – azt hozzák fel ürügyül, hogy az effajta önmegtartóztatásról a Szentírásnak nincs olyan különös kijelentése vagy meghatározott helye, amely egyenesen eltiltaná Isten szolgáját az ilyen összejöveteleken való részvételtől. A minap új védekezést hallottam a színjátékoknak egy kedvelőjétől. „A Nap – mondta –, sőt maga Isten is látja őket az égből, s mégsem fertőződik meg.”^[37] Valóban, a Nap a csatornába is leküldi sugarát, mégsem szennyeződik be. Bárcsak Istennek ne kellene semmiféle emberi gaztettet szemlélnie, hogy mindannyian megmeneküljünk az ítélettől. Csakhogy szemléli ő a zsványságot, szemléli a hazugságot és a paráználkodást, a cselszövést és a bálványimádást és magukat a látványosságokat is. Ne nézzük tehát mindezt, nehogy meglásson ott bennünket az, aki mindeneket lát. Ember, te egy fokra állítod a bűnöst és a bírót – a bűnöst, aki azért bűnös, mert látják, és a bírót, aki azért bíró, mert lát. Pártfogoljuk tehát a cirkusz falain kívül is a tombolást, buzdítsuk a színház

kapuin kívül is a szemérmelenséget, a stadionon kívül a szertelenséget és az amfiteátrumon kívül a könyörtelenséget, mivel Isten szeme azt is látja, ami a boltozatokon, az ülésorokon, a színházi ponyvákon kívül történik? Tévedés, sehol és soha nincs mentség arra, amit Isten kárhoztat, sehol és soha nincs megengedve az, ami örökre és mindenütt tiltva van. Éppen abban áll az igazság csorbíthatatlansága, s ami belőle következik, a fegyelem teljessége, az istenfélelem állandósága és a szolgálat hűséges megtartása, hogy véleményünket nem cserélgetjük, ítéleteinket nem változtatjuk. Ami valóban jó vagy valóban rossz, nem cserélhet szerepet. Mert az isteni igazságban minden rögzítve van.

XXI. A pogányok, akik nincsenek birtokában a csorbíthatatlan igazságnak, mivel az igazságra nem Isten tanítja őket, a rosszat és a jót kényükre-kedvükre értelmezik: ami itt jó, az másutt rossz, ami itt rossz, az másutt jó. Így esik meg, hogy aki az utcán még vizelési szükségében is alig emeli fel a tunikáját, az a cirkuszban úgy nekivetkőzik, hogy egész szemérme mindenkinek a szeme elé tárul; hogy aki szüzlányának fülét minden szennyes szótól óvja, az elviszi őt a színházba, ahol egyéb sincsen, mint efféle hangok és mozdulatok; hogy aki köztereken a verekedőt megzabolázza vagy megszidja, az a stadionban sokkal veszedelmesebb ökölharcnak tapsol; hogy aki a közös természeti törvény szerint elhunyt ember holttetemétől elborzad, az az amfiteátrumban a legcsekélyebb részvét nélkül függeszti szemét a magasból a szétmarcangolt, feldarabolt, vértől mocskos testekre; sőt, aki azért megy el a látványosságra, hogy jóváhagyja egy gyilkos megbüntetését, korbáccsal és vesszővel gyilkosságra kényszeríti a vonakodó gladiátort; s aki azt követeli, hogy a cégéres gyilkost oroszlán elé vessék, az a kegyetlen gladiátornak jutalmul vívópálcát kér és nemezsüveget juttat (a felszabadítás jelképeit), de mégis azt követeli, hozzák vissza a lemészárolt embert, hogy az arcába bámulhasson, mert közlőről szívesebben veszi szemügyre azt, akinek lekasabolását távolról kívánta – vagy ha nem kívánta, annál kegyetlenebb.

XXII. De miért is csodálkoznánk? Ilyen színeváltók az emberek, akik érzületük állhatatlansága és ítéletük ingatagsága miatt összekeverik és felcserélik a jót a rosszal. Hiszen a négyesfogatok hajtóit, a színészeket, az atlétákat, a bajvívókat, e körülrajongott kedvenceket – akiknek a férfiak lelkiüket, a nők pedig a testüket is átengedik, s miattuk olyasmibe bocsátkoznak, amit egyébként megvetnek – maguk a látványosságok szerzői és intézői is lenéznek és lealacsonyítják, még hozzá ugyanazért a művészetért, amelyért felmagasztalják őket; sőt, nyilvánvalóan megnyirbálják polgári becsületüket és jogaikat, kizárják őket a curiából, a fórum szószékéről, a szenátusból, a lovagi rendből, minden egyéb méltóságból vagy tisztségből s egyszersmind bizonyos kitüntetésekéből is. Micsoda fonákság... Szeretik azokat, akiket büntetnek, ócsárolják azokat, akiket elismernek; a mesterséget nagyra tartják, művelőjét megbélyegzik. Miféle ítékezés az, hogy valakit azért becsmérelnek, amivel érdemeket szerez. Nem inkább megvallása ez annak, hogy valami hiba van ott, ahol a szereplők népszerűségük csúcán szégyenbélyeget viselnek.

XXIII. Ha tehát az emberi meggondolás az élvezet okozta hála ellenére helyesnek tartja, hogy ezeket az embereket, miután megfosztotta őket a méltóságokkal járó javaktól, a gyalázat szirtfokára száműzzék – mennyivel inkább fenyíti meg az isteni igazságosság az ilyenfajta művészeket. Vagy tetszhet-e Istennek a kocsihajtó, annyi lélek háborgatója, annyi őrzőnek, annyi váltakozó hangulatnak a kiszolgálója, akit maga az ördög díszített fel, hogy mint valami koszorúval ékesített vagy selyemfiú módjára kifestett papot, mint egy fonák Illést, szekerestül elragadja? Tetszhet-e az, aki saját arcához hűtlenül borotvával torzítja el ábrázatát, s nem elég, hogy Saturnuséhoz, Iziszéhez vagy Liberéhez teszi ezt hasonlónak, de ráadásul még ki is szolgáltatja a pofon gyalázatának, mintegy gúnyt űzve az Úr parancsolatából. Hiszen az ördög tanítja, hogy

állkapcsodat türelmesen kínáld oda a csapásnak. Ő magasztotta fel koturnusszal a tragikus színészeket is, meg akarván hazudtolni Krisztust, aki azt mondotta, hogy „senki sem növelheti meg a természetét, akár csak egy arasszal is”.^[38] Kérdem továbbá: maga az álarccokkal való alakoskodás tetszhet-e Istennek, aki tiltja, hogy bármiről is hasonmást készítsünk? Hát még az ő saját képmásáról? Az igazság alkotója nem szereti a hamisságot; az ő szemében minden koholmány paráznság. Ezért nem hagyja jóvá, ha valaki mássá hazudja hangját, nemét, korát, ha valaki szerelmet, gyűlöletet, jajgatást, könnyet színlel: kárhoztat minden képmutatást. És aki törvényben^[39] átkozza meg a férfit, ha asszonyruhába öltözik, hogy ítélkezik majd a pantomim-játékos felett, aki nővé álcázza magát? És maradhat-e büntetlen az ökölharc mestere? Ilyen ólomgomb ütötte sebhelyeket,^[40] ilyen viadalban elkérgesedett bőrt, ilyen gombaformájú fület kapott istentől, amikor az megformálta; azért ruházta fel Isten szemmel, hogy az ütlegektől megvakuljon? Arról az emberről nem is szólok, aki a másikat taszítja maga elé az oroszlánnak martalékul, majd ráadásul el is metszi a torkát, hogy ne csupán egyszer öljön.^[41]

XXIV. Hányféle módon bizonyítottuk már, hogy abban, ami látványosságul szolgál, semmi sem található tetszésre Isten előtt. És illő-e Isten szolgájához, ami Istennek nem tetszik? Ha pedig kimutattuk, hogy minden látványosság az ördög kedvéért létesült és az ördögtől kapta valamennyi kellékét (mert minden az ördögé, ami nem Istené vagy nem Istennek tetsző), akkor mindez kétségkívül az ördög pompája – az ördögé, akit a hit pecsétje alatt megtagadtunk. Amit pedig megtagadtunk, abban sem tettel, sem szóval, sem szemmel, sem gondolatban nem vállalhatunk részt. Másképpen megtagadjuk és érvénytelenítjük a pecsétet, tanúságtételünket a kereszt jegye mellett. Akkor mi más lehetőségünk marad, mint hogy magukhoz a pogányokhoz forduljunk feleletért – majd ők fognak minket felvilágosítani arról, hogy szabad-e a keresztényeknek látványosságokra járniok! Pedig éppen a látványosságok megvetéséből értik meg legjobban, hogy valaki kereszténnyé lett. Nyílt hittagadó tehát az, aki attól fosztja meg magát, amiről fel kellene őt ismerni. Mit is remélhetne még az ilyen ember? Senki nem pártolhat át az ellenséghez anélkül, hogy el ne hajítaná fegyvereit, hűtlenné ne válna vezére jelvényeihez és a neki tett eskükhöz, s ne szerződne az ellenséggel életre-halálra.

XXV. Vagy talán Istenről fog-e elmélkedni az efféle ember, amíg ott tartózkodik, ahol Istenre semmi sem emlékeztet? Talán békességet ébreszt lelkében – kérdem én –, ha a kocsihajtót lesi, talán szemérmességet tanul, ha a színészeket csüng? Ellenkezőleg: az egész látványosságban semmi sincs bűnre csábítóbb, mint a nők és a férfiak körmönfont pompázatos öltözéke. Maga az egyetértés, maga a tetszésnyilvánításokban megmutatkozó összhang vagy széthúzás felszítja az érintkezés révén a gerjedelem szikráit. Egyszóval, aki a látványosságra megy, annak mindenekelőtt az jár az eszébe, hogy lásson és lássák őt. Hiszed-e hát, hogy amíg a tragikus színész fennhangon szaval, ő majd valamely próféta szavait idézi emlékezetébe? Hogy egy elpuhult fuvolás zengzetei közepette magában zsoltárt fog költeni? Hogy az atléták küzdelme alatt ő így szól: ne üsd vissza felebarátodat? Figyelmezhets-e tehát a könyörületre, miközben szeme a medveharapásokon és a hálós gladiátor páncélján csüng? Tartsa távol Isten övéitől a romlást hozó élvezetnek ezt az erős vágyát. Micsoda dolog ugyanis, ha valaki az Isten gyülekezetéből az ördög gyülekezetébe tart, vagy ahogy mondani szokás, a mennyből a szennybe? Ugyanazt a kezet, amelyet Isten dicsőítésére emeltél a magasba, utána a színész dicsőítésére fárasztod? Ugyanazzal az ajakkal, amellyel „amen”-t mondtál a szentségre, most a gladiátort ünnepeled? S „mindörökkön örökké”-t mondanál bármikor is másnak, mint az Istennek és

Krisztusnak.

XXVI. Mi óvhatná hát az ilyen embereket attól, hogy az ördögök bennük szállást ne vegyenek? Mert példa is van rá, az Úr a tanúja, hogy egy asszony, aki a színházba ment, a gonosz szellemtől megszálltan tért meg onnan. S ha ördögüzéssel vallatóra fognánk is a tisztátalan szellemet, megkérdezzük, hogyan merészt egy hívőre rátámadni, okkal válaszolhatná: „igenis, jogom volt hozzá”, „saját határainon belül találtam”. Az is hiteles történet, hogy egy másik nőnek, miután egy tragikus színészt végighallgatott, még ugyanazon az éjszakán vászonlepedő jelent meg álmában, s egy szemrehányó hang megnevezte a színészt; az asszony ezután már csak öt napig élt. S mennyi hasonló bizonyítékot szerezhetünk még olyanokról, akik elhagyták az Urat azzal, hogy a látványosságokon az ördöggel közösködtek. „Senki sem szolgálhat két úrnak”.^[42] „Mert mi közössége a világosságnak a sötétséggel?”^[43] Mi köze az életnek a halálhoz?

XXVII. Gyűlölnünk kell a pogányoknak ezeket az összejöveteleit és gyülekezeteit, leginkább azért, mert ott káromolják Isten nevét, s mert ott naponta oroslánokat uszítanak ellenünk; ott szavazzák meg az üldözéseket, onnan küldik ránk a kísértéseket. Mit teszel, ha magával ragad az istentelen szavazásoknak ez az áradata? Nem mintha ott bármit is el kellene túrnöd az emberektől (senki sem tudja rólad, hogy keresztény vagy), de gondold csak meg, hogy ítélnék majd felőled a mennyben. Mert kétled-e, hogy abban a pillanatban, amikor tombol gyülekezetében az ördög, az égből kitekintenek az angyalok valamennyien, és megjegyzik, hogy ki hallatott és ki hallgatott meg káromló szókat, mindenkit, ki segédkezett szájával, ki a fülével az ördögnek Isten ellen. Nem jobb-e messzire futnod Krisztus ellenségeinek padjaitól, a méhelynek e gyülekező helyétől, és magától a ránehezédő levegőtől is, amely bűnös hangoktól szennyes. Adódhat ott ugyan olyasmi is, ami édes, kellemes és ártatlan, sőt tisztességes. A mérget senki sem epével és helleborusszal vegyíti, hanem fűszeres és jól ízesített, többnyire pedig édes ételekbe keveri. Így itatja át az ördög is az általa készített halálos méreggel azt, ami Istennek a legkedvesebb és leginkább tetsző. Mindazt, ami ott derék vagy tisztességes, zengzetes, hangzatos vagy elmés, tekintsd úgy, mintha mézbe mártott mérgezett kalács volna, és ne tartsd nagyobbra a torkod élvezetét, mint a kellemetességben rejlő veszedelmet.

XXVIII. Hízzanak csak az effajta édességeken a vele élők; övék a hely, az alkalom, s maga a vendéglátó is. A mi lakománk, a mi lakodalmunk ideje még nem jött el. Nem telepedhetünk velük egy asztalhoz, mint ahogy ők sem velünk: vagy mi, vagy ők. Most ők vígnak, mi szenvedünk. „A világ pedig örül – mondja az Írás –, ti szomorkodtok.”^[44] Gyászoljunk tehát, míg a pogányok örvendeznek, hogy örvendezhessünk, ha majd az ő gyászuk kezdődik, nehogy most velük örvendezvén osztoznunk kelljen majd gyászukban is. Élvehajhász vagy ó, keresztény, ha a földi életben is gyönyörre vágyódsz, vagy inkább fölöttébb ostoba, ha ezt gyönyörnek véled. Némely filozófus a nyugalomnak és a békeségnek adta a „gyönyörűség” nevet: benne lelik örömeiket, kedvüket, dicsőségüket. Te pedig a versenyszlopokra, a színházra, a porra és az arénára áhítozol. Inkább ezt mondd: ne tudnánk élvezetek nélkül élni mi, akiknek élvezettel kell meghalunk? Mert mi más lehetne óhajításunk, mint az Apostolé: hogy kilépünk a világból, és befogadjon bennünket az Úr.^[45] Ott az élvezetünk, ahol az óhajításunk.

XXIX. Ha úgy véled, hogy szórakozásokkal fogod eltölteni ezt az időt, miért vagy oly hálátlan, hogy az Istentől kapott megannyi nemes élvezetet kevesled és fel sem ismered? Mert mi gyönyörűségesebb, mint az Istennel – Atyánkkal és Urunkkal – való megbékélés, mint az igazság megvilágosodása, mint tévedéseink felismerése, mint a bocsánat múltbeli nagy-nagy bűneinkre? Lehet-e nagyobb élvezet, mint hogy

megcsömörlünk magától az élvezettől: nagyobb, mint az egész világ megvetése, mint az igazi szabadság, mint a lelkiismeret épsége, az élet megalapozottsága, a halálfélelem semmissége? Nagyobb élvezet annál, hogy megtaposod a pogányok isteneit, kiűzöd a gonosz szellemeket, orvoszerekről gondoskodik, keresed a megvilágosodást, Istennek élsz. Ilyenek a keresztény ember szent, örökös és ingyenes látványosságai; bennük leld fel a te cirkuszi játékaidat, bennük szemléld a századok versenyfutását, számláld az elrobogó idők lefutott köreit, figyeld várakozva a beteljesülés céloszlopait; a gyülekezetek közösségei mellett állj ki, isten jeladására ugorj talpra, az angyal kürtzavára emelkedj fel, a vértanúk pálmájára légy büszke. Ha gyönyörködtet a színpadi irodalom – nos, nekünk is van szép számmal könyvünk, költeményünk, jeles mondásunk: van elég énekünk és zenénk; és a mi történeteink nem koholmányok, hanem igazak, nem színpadiasan kimódoltak, hanem szívbélien egyszerűek. Ökölharcot és birkózást akarsz? Azt is találsz, még hozzá nem holmi apró-cseprő csatározást. Nézd, mint teríti le a szemérmertlenséget a szeplőtelenység, mint zúzza szét a hitszegést a hit, mint töri össze a kegyetlenséget a könyörület, mint gyúri maga alá az arcátlanságot a szerénység – így festenek nálunk a viadalok, amelyekben mi nyerjük el a koszorút.^[46] Vagy talán vért is kívánsz? Tiéd a Krisztusé.

XXX. És micsoda látványosság vár a legközelebbi jövőben: eljő az Úr, akiben immár nem lehet kételkedni, aki immár győzelmes és diadalmas! Micsoda ujjongás lesz ez az angyaloknak, mely dicsősége a feltámadó szenteknek! És milyen birodalma az igazaknak! Micsoda város – az új Jeruzsálem! S következnek még más látványosságok is: az ítéletnek ama végső és örökös napja, melyet nem hitt a pogány, melyet kikacagott, midőn a pogány korok megannyi ódonóságát és nemzedékét egyazon tűz emészti el.^[47] Milyen gazdag látványosság lesz ez! Menynyi ok a bámulatra, a nevetésre! Örvendezni és ujjongani fogok én ott, megannyi királynak a láttán, akikről azt híresztelték, hogy az ég befogadta őket, s lám, magával Jupiterrel és a mellette tanúskodókkal együtt jajveszékelnék a sötétség fenekén! És nemkülönben a kiskirályok láttán, akik üldözték az Úr nevét, s most kegyetlenebb lángokban semmisülnek meg, mint amilyeneket ők maguk szítottak a keresztények ellen. És kit látok még? Ama bölcs filozófusokat, akik tanítványaikkal együtt hamvadnak el, pirulva előttük, mert arról győzték meg őket, hogy Istenre semmi sem tartozik, s azt bizonygatták nekik, hogy a lélek vagy nem létezik, vagy nem tér vissza az egykori testbe. És látom a költőket is, nem Rhadamanthus vagy Minos, hanem a soha nem sejtett Krisztus ítélőszéke előtt remegni. Akkor lesz igazán érdemes meghallgatni a tragikus színészeket, mert saját szerencsétlenségüket harsányabban zengik; megnézni a táncosokat, mert a tűzben még hajlékonyabbak lesznek: megbámulni a kocsihajtót, mert egész testében áttüzesedik a lángoló szekéren; megtekintem az atlétákat, nem a tornacsarnokokban, hanem a tűzbe vetve. Bár meglehet, hogy nem is őket kívánom majd akkor látni, hanem inkább azokra fordítom majd soha ki nem elégülő tekintetemet, akik az Úr ellen dühöngtek. Nos itt van hát – fogom mondani – az ács és a szajha fia, a szombat megrontója, a számariai, akiben gonosz szellem lakozott; itt van az, akit Júdástól pénzen vásároltatok meg; az, akit vesszővel és ököllel ütlegeltek, köpésekkel gyaláztak, epével és ecettel itattak; itt van, akinek holttestét a tanítványok titkon elragadták, hogy azt állíthassák: feltámadott – hacsak nem a kertész távolította el, nehogy a sok látogató letapossa a salátáját.

Hol az a prétor vagy konzul, quaestor vagy pap, aki ha mégoly bőkezű is, ilyen látványosságokban, ilyen ujjongásokban részeltet téged? S mégis mindez valamilyen módon máris jelen van számunkra azáltal, hogy hitünk a képzelő szellem révén megjeleníti. Egyébként tudod-e, milyenek azok a dolgok, amelyeket

szem nem látott, fül nem hallott és embernek szíve meg se gondolt?[\[48\]](#) – Úgy hiszem, kedvesebbek minden cirkusznál, színháznál és stadionnál.

JEGYZETEK

[1] *Tölkünk*. Szó szerint: „ettől az iskolától” (*ab hac secta*). *Secta* volt a latin neve a bölcseleti iskoláknak. Tertullianus itt a keresztény közösség jelölésére használja, összhangban azzal a felfogásával, amely a kereszténységet filozófiai tanításként mutatta be a kortársaknak.

[2] Természetjog (*ius naturale*), családjog (*ius familiare*) – ezek a kifejezések is mutatják, hogy Tertullianus, aki eredetileg jogász volt, teológusként is jogi modellekben gondolkodik. (Vö. Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Szent István Társulat, Budapest, 1980. 431. o.) L. még alább a *praerogativáról* szóló jegyzetet.

[3] A mérgező hatású növényekről van szó és a bukott angyalokról, akiket a mágia, a varázslás eszközeivel készítenek cselekvésre.

[4] 2. Mózes 20,13.

[5] 2. Mózes 20,13.; 4.; 14.; 15.

[6] *Zsoltárok* 1,1.

[7] *Saját bélyegünkhöz*. *Signaculum* (jegy, pecsét) a misztériumok nyelvéből származó terminus, amelyet a II. századtól a keresztység jelölésére használtak. Az újonnan megtért hívő homlokának a kereszt jegyével való megjelölése, megpecsételése annak kifejezésére szolgált, hogy a megjelölt személy (*consignatus*) új tulajdonba került.

[8] Timaeus (Timaios) görög történetíró (i. e. IV. sz. közepe-III. sz. közepe), Szicíliában született és sokáig Athénban élt. – Az etruszok lydiai eredetéről I. Hérodotosz (I. könyv, 94. fejezet) elbeszélését (Vö. Herodotosz *Történeti könyvei*. Görögül és magyarul. Ford. Geréb József. I. köt. Budapest, 1892. 83. o.), melyet a modern kutatás sokat vitatott. Az etruszok hatása Rómára történeti tény.

[9] Marcus Terentius Varro (i. e. 116-27) római író, polihisztor, Cicero kortársa. A római vallás és a római élet régiségeiről írott munkái fontos történeti források. *De lingua Latina (A latin nyelvről)* című munkájában összefoglalást ad a római év ünnepeiről (6,3,12-26). L. *Róma Istenei*. Összeállította, az előszót, a bevezető tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hahn István. Gondolat, Budapest, 1975. 102-106. o.

[10] *Ecurria* vagy *Equirria*: Mars tiszteletére tartott, lóversennyel egybekötött ünnep (február 27. és március 14.). Vö. Ovidius *Római naptára (Fasti)*. II. ének 857 sköv. Ford. Gaál László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954. 117. o.

[11] L. Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. Romulus, 14. Ford. Máthé Elek. Magyar Helikon, 1965. 40. o.

[12] L. Calpurnius Piso Frugi, i.e.133-ban konzul, történész.

[13] Gaius Suetonius Tranquillus (kb. 68-kb. 161) császárkori római prózaíró. Főműve: *A caesarok élete (De vita Caesarum)*. De írt a római játékokról is.

[14] Ez a város: Rónia. Vö. *Jelenések* 18,2. Tacitus, *Évkönyvek* XV. könyv, 44. fejezet szerint Róma az a város, „ahová mindenünnen minden szörnyű és szégyenletes dolog összefolyik, s hívekre talál.” Vö. *Tacitus Összes Művei*. Ford. Borzsák István. II. köt. Európa Könyvkiadó, 1980. 420. o.

[15] Hermateles ismeretlen személy. Talán az Ammianus Marcellianus (IV. sz.) által a cirkuszi obeliszk feliratával kapcsolatban említett (XVII. 4. 17) Hermapionról van szó.

[16] Vö. Suetonius, *A caesarok élete* I. könyv. Az isteni Julius, 39.: „a circus arénáját kétoldalt meghosszabbították, és árokkal vették körül”. Vö. Gaius Suetonius Tranquillus: *A caesarok élete*. Ford. Kis Ferencné. Magyar Helikon, 1975. 27. o. – Az *euripus* (mesterséges) csatorna, vizesárok.

[17] Vergilius, *Ceorgica* III. könyv. 113-114. Vö. *Vergilius Összes Művei*. Ford. Lakatos István. Magyar Helikon, 1967. 75. o.

[18] *Erichthonius* (Erikhthoniosz) mitikus athéni király, a négyesfogat feltalálója. Származásáról és a földdel való kapcsolatáról, kígyóalakjáról I. Apollodórosz, *Bibliothéké* III. 14. 6.: „Erikhthonioszról némelyek azt állítják, hogy Héphaisztosznak és Kranaosz leányának, Atthisznak a gyermeke, mások szerint Héphaisztoszé és Athénáé, és pedig a következő módon: Athéna felkereste Héphaisztoszt, hogy fegyvert készíttessen vele. Héphaisztosz, akit Aphrodité faképnél hagyott, szerelemre lobbant Athéna iránt, és üldözőbe vette, Athéna persze menekült előle. Amikor sántán bicegve nagy nehezen mégis a közelébe ért, próbálta volna megölelni, Athéna azonban, a józan szűz, kiszakította magát a karjából, s Héphaisztosz ondója az istennő combjára lövellt. Athéna gyapjúkendővel undorodva letörölte az ondót, a kendőt pedig menekülőben a földre hajította: a földre hullott ondóból született Erikhthoniosz. Athéna eltitkolta őt az istenek elől, felnevelte és halhatatlanná akarta tenni. Elrejtette egy ládában, s Pandroszosznak, Kekropsz leányának gondjaira bízta, de megtiltotta neki, hogy felnyissa a ládát. Pandroszosz kíváncsi nővérei azonban mégis felnyitották, s a csecsemő mellett egy tekergőző kígyót pillantottak meg.

Némelyek úgy tudják, hogy ez a kígyó pusztította el őket, mások szerint Athéna haragjában tébolyt küldött rájuk és az akropoliszról a mélybe vetették magukat. Athéna szent körzetében maga nevelte fel Erikhtonioszt, aki azután elűzte Amphiktüönt, és Athén királya lett. Az akropoliszban fából készült szobrot állíttatott fel Athénának, majd megalapította a panathénaia-ünnepet, és feleségül vett egy vízi nimfát, Praxitheát, aki Pandiónt szülte neki.” (Apollodórosz: *Mitológia*. Ford. Horváth Judit. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977. 114. o.)

[19] A *dissignator* a temetések rendezésével és intézésével foglalkozott; így nevezték azt a személyt is, aki a színházban az ülőhelyeket kijelölte és a díszleteket rendezte. A *haruspex*, az áldozatmagyarázó, áldozatnéző pedig az áldozati barmok beleiből jósolt.

[20] *Praerogativa* jogi eredetű terminus Tertullianusnál. Eredetileg az elsőnek szavazó centuria szavazásának eredményét, az előzetes szavazást, az előválasztást jelenti. Itt erkölcsi vonatkozásban szerepel: mintha az ember erkölcsi érzéke előzetes értékeléssel szavazna valamely kérdésben.

[21] Állandó színház sokáig nem volt Rómában, bár rendszeresen tartottak különféle ünnepi játékokat, amelyekhez különösen az i. e. II. század elejétől színelőadások, drámai játékok kapcsolódtak. A színelőadások céljaira szolgáló építmények eleinte ideiglenes jellegűek voltak. Csak i. e. 55-ben kapta meg Róma az első kőből épített színházat, amelyet Gnaeus Pompeius, a híres hadvezér emeltetett. Tacitus, akit Tertullianus példaképének, rokon szellemnek tartott, az „Évkönyvek”-ben (XIV. könyv, 20. fejezet) a Néró által 60-ban alapított ünnepi játékokkal (*Neronia*) kapcsolatban utal a Mars-mezei Pompeius-színház építésére (i.e. 55). (*Tacitus Összes Művei*. II. köt. ld. kiad. 367. o.) Tény azonban, hogy állandó színházépület emelése még 154-ben, Róma alapításának 600. évfordulóján is a senatus ellenállásába ütközött. – A Venusnak való ajánlásról I. Plinius, *Naturalis Historia* VIII, 7, 20.

[22] Tertullianus szerint a művészeteket emberek találták fel, akiknek hírnevét a démonok kisajátították, eltulajdonították, hogy őket magukat nevezzék isteneknek. Pl. Apollónról, Hermésről feltételezték, hogy ők találták tel a lantot (l. *Homéroszi himnuszok*).

[23] *Munusnak* nevezték azokat a látványosságokat, amelyekkel magas rangú tisztviselők (pl. *acdihsck*) ajándékozták meg a népet.

[24] Az élők tiszteletére rendezett játékok pl. a főpapi játékok (*pontificales ludi*) (Suetonius, *A caesarok élete* II. könyv. Az isteni Augustus, 44. Vö. Gaius Suetonius Tranquillus: *A Caesarok élete*. ld. kiad. 84. o.)

[25] Mert az amfiteátrumban még több istennel találkozhatunk, mint ahányra hivatkoznak a hamis esküvésekben.

[26] Vö. I. Kor. 10,19-20.

[27] Vö. I. Kor. 10,21.

[28] Vö. *Efesz.* 4,30-31.

[29] A fegyelem (*disciplina*) itt a keresztény tanításnak megfelelő életvitelt, morális gyakorlatot, életszabályt jelenti.

[30] Alypius története (Augustinus, *Vallomások* VI. könyv 8. fejezet) mintegy illusztrációként kínálkozik Tertullianus fejtegetéséhez.

[31] *Zsolt.* 49,18.

[32] Egy vörös kendő meglengetése vagy bedobása a porondra volt a jeladás a cirkuszban az indulásra. (Vö. Suetonius, *A Caesarok élete* VI. könyv. Nero, 22. Vö. (Gaius Suetonius Tranquillus: *A Caesarok élete*. ld. kiad. 250. o.)

[33] A XVI. fejezetnek ezt a helyét mint Tertullianus katarzis-ellenes álláspontjának kifejezését értékelték. (Lukács György: *Az esztétikum sajátossága*. II. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 643-644. o.) A szóban forgó hely azonban, mint a szövegösszefüggés világosan mutatja, valójában a cirkuszi versenyek és viadatok által a nézőkben kiváltott szélsőséges indulatokra, az őrzöngéssel határos érzelmekre (dühöngés, átkozódás – tomboló tetszésnyilvánítás, rajongás) vonatkozik, s ezért a drámai színjátékok (tragédiák) keltette katarziszra közvetlenül nem vonatkoztatható. Ezzel szemben Augustinus elemző fejtegetései a színjátékoknak (*spectacula theatrica*) a nézőre gyakorolt hatásáról közvetlenül kapcsolatosak a katarzis keresztény értelmezésének kérdésével. (Augustinus, *Vallomások* III. könyv, 2. fejezet. Vö. Aurelius Augustinus: *Vallomások*. Ford. Városi István. Gondolat, Budapest, 1982, 73 75. o.)

A keresztény felfogás irányába mutatnak Platonnak az érzékiség kritikáját tartalmazó megjegyzései. Eszerint az érzékiség valami tisztátalan dolog, mert eltorzítja és elhomályosítja az idea örök szépségét. (L. pl. *Phaidon* 67 A-D, 69 B-D).

Az újplatonizmusban ez a vonal folytatódik. (L. Plótinusz I. *Enn.* VI. 6.)

Ami a művészi katarzis kérdését illeti, a keresztény gondolkodók nemcsak az igaz, erényes és tiszta élet, az erkölcsi megtisztulás és tökéletesedés követelményének komolyságát állítják szembe a művészi alkotások képzelt világával és a hozzá kapcsolódó hívságos és fiktív érzelmekkel, hanem azt is hangsúlyozzák, hogy felebarátaink valóságos sorsával, szenvedésével, nyomorúságával kell elsősorban törődnünk, s gyakorlati, segítőkész, tevékeny szeretetre kell törekednünk.

[34] Vö. *Márk* 7,20

[35] I. Kor. 9,24-27: „Nem tudjátok-e, hogy azok, kik pályát futnak, mindnyájan futnak ugyan, de egy nyeri el a jutalmat? Úgy fussatok, hogy elvegyétek azt. Mindaz pedig, ki a küzdelemben tusakodik, mindentől megtartóztatja magát; és azok ugyan, hogy hervatag koszorút nyerjenek, mi pedig hervadatlant. Én tehát úgy futok, nem mint bizonytalanra; úgy vívok, nem

mintha a levegőt verném; hanem sanyargatom testemet és szolgálat alá vetem, nehogy, midőn másokat tanítok, enmagam elvesztessem.”

[36] A görög atléták speciális étrendet tartottak. Arisztophanész (*A béke* 31-34) céloz a birkózók falánkságára. Az antik orvostudomány elítélte ezt a túltáplálkozást.

[37] Eredetileg a künikus Diogenész mondása. L. Diogenész Laertiosz, VI. 2. 63: „Mert a nap is (bevilágít) az árnyékszékébe, mégsem szennyeződik be.” (Kai gar ho héliosz eisz tusz apopatusz, all' u miainetai.)

[38] *Máté* 6,27; *Lukács* 12,25.

[39] 5. *Mózes* 22,5

[40] *Cicatrices caestuum*. A *caestus* vas- vagy ólomgolyókkal kivarrt bőrszija, melyet az ökölvívók a kezükre tekertek, hogy ütésük annál keményebb legyen. Vö. Vergilius, *Aeneis* V. ének, 400 sköv. (*Vergilius összes művei* ld. kiad. 194. o.)

[41] A szituációt így képzelhetjük el: két küzdő gladiátorra ráeresztenek egy oroszlánt. Az első gladiátor a másodikat az oroszlán elé löki, hogy magát mentse. A második gladiátor megöli az oroszlánt, azután pedig az első gladiátor őt öli meg. Így az első gladiátor, ha ténylegesen csak egyszer ölte is meg a másodikat, szándéka szerint kétszer követett el gyilkosságot.

[42] *Máté* 6,24.

[43] 2. *Kor.* 6,14.

[44] *János* 16,20.

[45] Vö. *Filipp.* 1,23.

[46] Prudentius (kb. 348-410) keresztény költő, a „keresztény Horatius”, talán innen merített indítást a *Psychomachia* c. hexameterekben írt allegorikus költeménye megalkotásához, melyben az erények és bűnök csatáját, a keresztény lélek küzdelmeit festi le, s melyet a középkorban széles körben kedveltek és utánoztak. Prudentius költészetét Vergilius és Ambrosius hatásán kívül szoros szálak fűzik Tertullianushoz is, mint azt két Tertullianust követő vitatkozó és tanító költeménye is mutatja. Az *Apotheosis* című hexameteres költeménye a Krisztus istenségére vonatkozó tévtanok megcáfolására készült, a patripassianusok, sabelliták, zsidók, ebioniták, manicheusok ellen. A *Hamartigenia* című műve pedig a marcioniták dualizmusát cáfolja és a bűn keletkezésének és hatásának rajzát adja.

[47] Itt is Prudentiusra gondolhatunk és a második eljövételről szóló himnuszára, *Cathemerinon* XI. 101-112.

[48] Vö. 1. *Kor.* 2,9.